

5. HAFTA

TUR181

TÜRK DİLİ I

KBUZEM

Karabük Üniversitesi

Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi

Konu Başlıkları

8. Ses Uyumları

1. Ünlü Uyumu

1. Büyük Ünlü Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu)
2. Küçük Ünlü Uyumu (Düzlük- Yuvarlaklık Uyumu)

2. Ünsüz Uyumu

9. Türkçede Ses Olayları

1. Ses Türemesi
2. Ses Düşmesi
3. Ses Benzeşmesi
4. Orta Hece Ünlüsünün Değişmesi (Ünlü Daralması)
5. Yer Değiştirme (Göçüşme)
6. Aykırılma
7. Ulama

10. Vurgu ve Tonlama

1. Vurgu
 1. Kelime Vurgusu
 2. Cümle Vurgusu
2. Tonlama

Temel Kavramlar

Bu bölümde; ses uyumları, ses olayları, vurgu ve tonlama konularına değinilecektir.

Ses Uyumları

Türkiye Türkçesinde kelimelerin kökleri ile ekleri arasında bazı uyumlar vardır. Bu uyumlar doğrultusunda Türkçe kelimelerde sadece belirli seslerin bir arada bulunabildiği görülür. Bu durum Türkçeyi kendi has kuralları ve ahengi olan bir dile dönüştürür. Türkçedeki ses uyumları şunlardır:

Ünlü Uyumu

Ünlü uyumları büyük ve küçük ünlü uyumu olmak üzere iki bölümde incelenir. Bu uyumlara ait kurallar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

$a \rightarrow a, ı$ (<i>takar, alır</i>)	$o \rightarrow u, a$ (<i>omuz, oya</i>)
$e \rightarrow e, i$ (<i>geçer, gelir</i>)	$ö \rightarrow ü, e$ (<i>ölçü, ördek</i>)
$ı \rightarrow ı, a$ (<i>kılıç, kısa</i>)	$u \rightarrow u, a$ (<i>uzun, ufak</i>)
$i \rightarrow i, e$ (<i>ilik, ince</i>)	$ü \rightarrow ü, e$ (<i>ütü, ürkek</i>)

Büyük Ünlü Uyumu (Kalınlık- İncelik Uyumu)

Türkçe bir sözcükte ilk hecenin ünlüsü kalınsa (a, ı, o, u), sonraki hecelerin ünlüsü de kalın (a, ı, o, u); ilk hecedeki ünlü inceyse (e, i, ö, ü), sonraki ünlüler de ince (e, i, ö, ü) olur. Bu özelliğe “Büyük Ünlü Uyumu” denir. Kelimelere gelen eklerin de genel itibariyle bu kurala uyduğu görülür:

- *adım*
- *ayak*
- *boyunduruk*
- *burun*
- *dalga*
- *dudak*
- *kırlangıç*
- *beşik*
- *bilezik*
- *gelincik*
- *gözlük*
- *üzengi*
- *vergi*
- *yüzük*

1. Büyük ünlü uyumuna aykırı olan Türkçe kelimeler de vardır. Bunlar zamanla ses değişimi olduğu için aykırı görünmektedir:

- *anne*
- *dahi*
- *elma*
- *hangi*
- *kardeş*
- *şişman*

2. Alıntı kelimelerde büyük ünlü uyumu aranmaz:

- *ahenk*
- *badem*
- *ceylan*
- *çiroz*
- *dükkân*
- *fidan*
- *gazete*
- *hamsi*
- *kestane*
- *limon*
- *model*
- *nişasta*
- *otomatik*
- *pehlivan*
- *selam*
- *tiyatro*
- *viraj*
- *ziyaret*

3. Bitişik yazılan birleşik kelimelerde büyük ünlü uyumu aranmaz:

- *açıkgöz*
- *bilgisayar*
- *çekyat*
- *hanımeli*

4. -gil, -ken, -leyin, -mtırak, -yor ekleri büyük ünlü uyumuna uymaz:

- *akşam-leyin*
- *bakla-gil-ler*
- *çalışır-ken*
- *ekşi-mtırak*
- *yürü-yor*

5. -daş (-taş) eki bazı kelimelerde büyük ünlü uyumuna uymaz:

- *din-daş*
- *gönül-daş*
- *meslek-taş*
- *ülkü-daş*

6. -ki aitlik eki büyük ünlü uyumuna uymaz:

- *akşamki*
- *duvardaki*
- *karşıkı*
- *onunki*
- *yarınki*
- *yoldaki*

7. Büyük ünlü uyumuna girmeyen kelimelere gelen ekler, kalınlık incelik bakımından son hecenin ünlüsüne uyar:

- *adalet-li*
- *anne-si*
- *kardeş-lik*
- *meslektaş-ımı*
- *şişman-lık*

Bazı alıntı kelimelerde ekler bu uyuma girmez:

- *idrak-i*
- *meçhul-e*

- *mentol-de*

- *sembol-ler*

8. Son ünlüleri kalın sıradan olmasına karşın son sesleri ince söylenen bazı alıntı kelimeler ince ünlülü ekler alır:

- *alkol / alkolü*
- *hakikat / hakikati*
- *helal / helalimiz*
- *idrak / idrakimiz*
- *kabul / kabulü*
- *kontrol / kontrolü*
- *protokol / protokole*
- *saat / saate*
- *sadakat / sadakati,*
- *santral / santraller*

Küçük Ünlü Uyumu (Düzlük- Yuvarlaklık Uyumu)

Ünlülerin düzlük-yuvarlaklık, darlık-genişlik uyumudur. İki kuralı vardır:

1. Türkçede düz ünlülerden (*a, e, ı, i*) sonra yine düz ünlüler (*a, e, ı, i*) gelir.
2. Yuvarlak ünlülerden (*o, ö, u, ü*) sonra ya düz geniş ünlüler (*a, e*) ya da dar yuvarlak (*u, ü*) ünlüler gelir:

- *gözleme*
- *kesinlik*
- *kömür*
- *küçük*
- *açıklama*
- *kemikli*
- *köprü*
- *yüreksiz*
- *yumurta*
- *kayıkçı*
- *daralmak*
- *sebeplenmek*

Notlar:

1. Küçük ünlü uyumuna aykırı Türkçe kelimeler de vardır:

- *avuç*
- *avurt*
- *çamur*
- *kabuk*
- *kavuk*
- *kavun*
- *kavuşmak*
- *savurmak*
- *yağmur*

2. Küçük ünlü uyumu, alıntı kelimelerde aranmaz:

- *aktör*
- *alkol*
- *bandrol*
- *daktilo*
- *kabul*
- *doktor*
- *muzır*
- *mühim*
- *müzik*
- *profesör*
- *radyo*
- *vakur*

3. Küçük ünlü uyumuna aykırı bazı kelimelere getirilen ekler, kelimenin son ünlüsüne uyar:

- *kavun-u*
- *konsolos-luk*
- *muzır-lık*

- *müzik-çi*
- *yağmur-luk*

4. Bazı alıntı kelimelerde ekler bu uyuma girmez:

- *alkol-lü*
- *kabul-ü*
- *bandrol-lü*
- *saat-lik*

5. -ki aitlik eki yalnızca birkaç örnekte küçük ünlü uyumuna uyar:

- *bugünkü*
- *dünkü*
- *öbürkü*

Ünsüz Uyumu

1. Dilimizde sert ünsüzle biten kelimeler sert ünsüzle başlayan ekler alır. Buna ünsüz benzeşmesi ya da sertleşmesi adı verilmektedir:

- *aç-tı*
- *aş-çı*
- *bak-tım*
- *bas-kı*
- *çiçek-ten*
- *düş-kün*
- *geç-tim*
- *ipek-çi*
- *seç-kin*
- *seç-ti*
- *süt-çü*

2. Yumuşak ünsüzle biten kelimeler ise yumuşak ünsüzle başlayan ekler alır:

- *al-dı*
- *an-dı*
- *bil-gi*
- *göz-cü*
- *ver-di*
- *yol-da*

3. Yabancı asıllı kelimeler de bu uyuma girer:

- Tarafdar > taraftar
- Meslekdaş > meslektaş

4. Sözcük sonlarında yer alan süreksiz sert ünsüzlerden (p, ç, t, k) sonra ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde süreksiz sert ünsüzlerin yumuşayarak "b, c, d, g" seslerine dönüşmesi olayına "ünsüz yumuşaması" denir. Ünsüz yumuşaması "ünsüz değişimi" olarak da adlandırılabilir.

- Ekmek+i>Ekmeği
- Kitap+ın>Kitabın

Türkçede Ses Olayları

Dil, dinamik bir yapıya sahip olduğu için tarihi süreç içerisinde dilin söz varlığını oluşturan sözcüklerdeki ses ve hecelerin düşme, yer değiştirme, türeme gibi özellikleri

gözlenebilir. Kelimelerdeki zamana ve sahaya bağlı olan bu değişim dilin canlılığının en önemli göstergesidir. Buna göre ses olaylarının başlıcaları şunlardır:

Ses Türemesi

Sesler, kökleri ve ekleri meydana getirirken bazen doğrudan birbirleriyle yan yana gelemezler. Bu bağlamda herhangi bir kelimenin asıl şeklinde bulunmayan bir sesin çeşitli sebeplerle sonradan ortaya çıkmasına **ses türemesi** denir. Ses türemesi ünlü ve ünsüz şeklinde gerçekleşir; **kelime başında, ortasında ve sonunda** ortaya çıkabilir.

Ünlü Türemesi

1. Genellikle alıntı kelimelerde görülen bu ses olayına Türkçe kelimelerde de rastlamak mümkündür. Ünlü türemesi kelimenin başında, ortasında veya sonunda olabilir:
 - genç-e-cık
 - az-ı-cık
 - dar-a-cık
 - sap-a-sağlam
 - yap-a-yalnız
 - güp-e-gündüz
2. Alıntı kelimelerde birbiriyle doğrudan birleşemeyen sesler arasında bir ünlü türer:
 - sabr> sabır
 - fikr> fikir
 - şükr> şükür
 - nakl> nakil
 - defn> defin
3. Bazı yabancı kelimelerin başında, konuşma dilinde (ağızlarda) ünlü türemesi görülür:
 - recep> irecep
 - limon> ilimon
 - ramazan> iramazan
 - rus> urus

Ünsüz Türemesi

İki şekilde görülür. Birincisinde, ünlüyle biten kelimeye ünlüyle başlayan bir ek getirileceği zaman bu iki ünlü arasında yardımcı bir ünsüz (y, n) türer. Bu seslere **kaynaştırma ünsüzü** de denir:

• bilgi-y-e	• O-n-a	• şu-n-u
• Ali-y-i	• bu-n-u	• evi-n-e

Ünsüz türemesi çoğu zaman Arapça sözcüklerde görülür. Kimi Arapça sözcüklerin aslında bulunan, ancak sözcük Türkçeye geçerken düşen kimi sesler, daha sonra ortaya çıkabilir:

- red + etmek → reddetmek
- af + etmek → affetmek
- his+ etmek → hissetmek

Ses Düşmesi

Türkçede sözcükler çekimlenirken veya türetilirken, sözcükteki seslerden birinin düşmesi olayına ses düşmesi denir. Ses düşmesi, ünlü düşmesi veya ünsüz düşmesi şeklinde gerçekleşir. Bu ses olayı başta ortada ve sonda olabilir.

1. Ünlü Düşmesi

Türkçede genel kaidelerden biri de vurgusuz orta hecenin düşmesi olayıdır. Bu olay hem Türkçe kelimelerde hem de yabancı kökenli kelimelerde görülebilir:

- ömür+ü> ömrü
- burun+u> burnu
- omuz+u> omzu
- gönül+e> gönle
- fikir+e> fikre
- oğul+u> oğlu

Ancak yukarıdaki kelimeler ikileme oluştururken düşme olayı görülmez:

- göğüs göğüse
- burun buruna
- omuz omuza

Türkçede birleşik kelimeler oluşturulurken de ünlü düşmesi meydana gelir. Buna aynı zamanda **ünlü birleşmesi** veya **ünlü aşınması** da denir:

- cuma ertesi> cumartesi
- kahve altı> kahvaltı
- ne asıl> nasıl
- ne için> niçin
- pazar ertesi> pazartesi

Arapçadan dilimize giren bazı kelimelere yardımcı fiil getirileceği zaman kelimenin ikinci hecesindeki ünlü düşerek kelimenin aslına döner:

- bahis etmek> bahsetmek
- neşir etmek> neşretmek
- defin etmek> defnetmek
- küfür etmek> küfretmek
- şükür etmek> şükretmek

2. Ünsüz Düşmesi

Küçültme ve sevgi ifade eden ekler (-cık, -cük, -cAk) sonu -k ile biten kelimelere geldiği zaman son ses -k düşer:

- yumuşak+cık> yumuşacık
- büyük+cek> büyücek
- küçük+cük> küçücük
- ufak+cık> ufacık
- alçak+cık> alcacık

Türkçenin yanında Arapça, Farsça veya Batı dillerinden giren kelimelerde de ünsüz düşmesi görülmektedir:

- üst teğmen> üsteğmen
- ast teğmen> asteğmen

Not: *İçeri, dışarı, ileri, şura, bura, ora, yukarı, aşağı* gibi sözler ek aldıklarında sonlarında bulunan ünlüler düşmez:

- *içerde* değil *içeride*
- *dışardan* değil *dışarıdan*
- *ilerde* değil *ileride*
- *şurda* değil *şurada*
- *burda* değil *burada*
- *orda* değil *orada*
- *yukarda* değil *yukarıda*
- *aşağda* değil *aşağıda*

Ses Benzeşmesi

Türkçede en fazla görülen ses olayıdır. Bir araya gelen seslerden birinin diğerini kendisine benzetmesidir. Bu seslerin birbirinin yanında, uzağında hatta iki ayrı kelimede olmasına göre de uzak ve yakın benzeşme söz konusu olabilir.

1. Sert Ünsüzlerin Benzeşmesi/ Tonsuzlaşma

Sert tonsuz ünsüzlerinden (f, s, t, k, ç, ş, h, p) biri ile biten bir kelimeye tonlu ünsüz ile başlayan bir ek geldiği zaman ekin ilk ünsüzü tonsuzlaşarak eklendiği kelimedeki ünsüze benzer. Bu olaya **sert ünsüz/ tonusuz benzeşmesi** denir.

Örnekler: kitap+da> kitapta, sabah+dan> sabahtan, simit+ci> simitçi, yaprak+da> yaprakta, inat+cı> inatçı, Umut'+dan> Umut'tan

2. Dudak Ünsüzlerinin Benzeşmesi

Daha çok yabancı kökenli kelimelerde görülen bu benzeşme olayında (b) ünsüzü kendisinden önceki (n) ünsüzünü kendisine benzeterek (m) ünsüzüne dönüştürür.

Örnekler: tenbel> tembel, penbe> pembe, çenber> çember, canbaz> cambaz, saklanbaç> saklambaç, anbar> ambar, çeharşenbe> çarşamba, pençşenbe> Perşembe

Bu değişim özel isimlerde ve birleşik isimlerde görülmez. Daha doğrusu söyleyişte değişim olsa bile yazıda gösterilmez.

Örnekler: Safranbolu, sonbahar, İstanbul, onbaşı, düzenbaz, metinbilim, gelinboğan (bir bitki türü).

3. Sert Ünsüzlerin Yumuşaması/ Tonlulaşması

Dilimizde sonu (p, ç, t, k) ile biten kelimelere ünlü ile başlayan bir ek geldiği zaman bu ünsüzler, tonluları olan (b, c, d, g) ünsüzüne dönüşür. Buna **sert/ tonsuz ünsüzlerin yumuşaması** denir.

Örnekler: yurt+un> yurdun, ilaç+a> ilaca, verdik+in> verdiğin, simit+i> simidi

Ancak bu kuralın uygulanmadığı bazı durumlar da vardır. Bunlar:

1. Özel isimlerin söylenişinde kural uygulansa da yazı dilinde gösterilmez.

Örnekler: Atatürk+e> Atatürk'e, Ahmet+e> Ahmet'e, Serap+a> Serap'a, Sinop+a> Sinop'a, Zonguldak+a> Zonguldak'a.

2. Kurt, yurt gibi bazı kelimelerin haricinde sonu çift ünsüzle biten tek heceli kelimelerde yumuşama görülmez.

Örnekler: şart+a> şarta, halk+ı> halkı, kürk+ü> kürkü

3. Yabancı dillerden dilimize giren kelimelerin çoğunda bu kural uygulanmaz.

Örnekler: hayat+ı> hayatı, kıyamet+e> kıyamete, hukuk+u> hukuku, millet+i> milleti

4. Tek heceli olan birçok kelime bu kurala uymaz.

Örnekler: top+u> topu, ip+i> ipi, at+a> ata, süt+ünü> sütünü

5. Fiilden isim yapma eki olan -t ile türeyen kelimelerde yumuşama görülmez.

Örnekler: anıt+ı> anıtı, taşıt+a> taşıta, yapıt+ı> yapıtı

Orta Hece Ünlüsünün Değişmesi (Ünlü Daralması)

Türkçede *a*, *e* ünlüleri ile biten fiillerin şimdiki zaman çekiminde, söyleyişte de yazımda da *a* ünlüsü (*ı*, *u*); *e* ünlüsü (*i*, *ü*) olur: *başlıyor* (<*başla-yor*), *oynuyor* (<*oyna-yor*), *doymuyor* (<*doyma-yor*), *izliyor* (<*izle-yor*), *diyor* (<*de-yor*), *gelmiyor* (<*gelme-yor*), *gözlüyor* (<*gözle-yor*) vb.

Birden çok heceli ve *a*, *e* ünlüleri ile biten fiiller, ünlüyle başlayan ek aldıklarında bu fiillerdeki *a*, *e* ünlülerinde söyleyişte yaygın bir daralma (*ı* ve *i*'ye dönme) eğilimi görülür. Ancak söyleyişteki *ı*, *i* ünlüleri yazıya geçirilmez: *başlayan*, *yaşayacak*, *atlayarak*, *saklayalı*, *atmayalım*; *gelmeyen*, *izlemeyecek*, *gitmeyerek*, *gizleyeli*, *besleyelim* vb.

Buna karşılık tek heceli olan *demek* ve *yemek* fiillerinde, söyleyişteki *i* ünlüsü yazıya da geçirilir: *diyen*, *diyerek*, *diyecek*, *diyelim*, *diye*; *yiyen*, *yiyerek*, *yiyecek*, *yiylim*, *yiye*, *yiince*, *yiyip* vb. Ancak *deyince*, *deyip* sözlerindeki *e* yazılıştaki korunur.

Yer Değiştirme (Göçüşme)

Kelime içerisindeki iki sesin sıralanışının değişmesi olayıdır. Meydana gelmesi belirli kıstas ve düzene bağlanamaz, yani belli bir ses düzenine göre olduğu söylenemez; ancak söyleyiş kolaylığı sağlaması genel etken kabul edilebilir. Çoğunlukla *p*, *r*, *l* ünsüzlerinde görülür. Daha çok ağızlarda görülen bir ses olayıdır:

- köprü-körpü
- öğretmek-örgetmek
- çömlek-çölmek
- toprak-torpak
- yaprak-yarpak
- kibrit-kirbit
- ekşi-eşki
- kirpik-kiprik
- sarımsak-sarmısak
- perhiz-pehriz
- derviş-devriş

Aykırılaşma

Özellik olarak birbirine benzeyen veya aynı olan iki ünsüzden birinin bu durumu bozması olayına denir. Aykırılaşma gerçekleşen bazı kelimeler yazı diline yansırken bazısı ağızlarda devam etmektedir:

- muşamma> muşamba
- attar> aktar
- aşçı> ahçı

Ulama

Ünsüzle biten bir kelimedenden sonra ünlüyle başlayan bir kelime gelmesi halinde ilk kelimenin sonundaki ünsüzü ikinci kelimenin başındaki ünlüye söyleyiş esnasında bağlandığı görülür. Kelimeler arasında virgül varsa ulama yapılmaz:

- Çocuk annesinin elinden tutmuştu.
- Ço – cu – kan – ne – si – ni – ne – lin – den tut – muş – tu.
- Marketten üç ekmek aldım.
- Mar-ket-te-nü-çek-me-kal-dım.

Vurgu ve Tonlama

Vurgu

Konuşma veya okuma esnasında herhangi bir hece veya kelimenin diğerlerine göre daha baskılı söylenmesine **vurgu** denir. Bu durum, akciğerlerden havanın kuvvetli çıkarılmasıyla sağlanır. Dilde vurgu anlam ayırıcı bir özelliktir.

Ayı gördüm. (Gök cismi olan dünyanın uydusunu gördüm.)

Ayı gördüm. (Ayı hayvanını gördüm.)

Bu cümleleri sesli söylerseniz “ayı” kelimelerindeki vurgunun farklı olduğu görülecektir. Dilin yapısı gereği her kelimenin doğal bir vurgusu vardır. Bu dili konuşanların hepsi tarafından işitilerek öğrenilmiş ve bilinçsiz olarak kullanılmaktadır. Buna **doğal vurgu** denilmektedir. Bunun yanında heyecan, korku, pekiştirme gibi günlük konuşmalarda özel vurgu oluşturularak anlam değiştirilebilir. Buna da **yapay vurgu** denilir.

Gör'ürsün. (temel anlamda göreceğini belirtmek)

Görür'sün! (tehdit anlamında, “Sen görürsün!”)

Bu iki yargıda ifadeler aynı, ancak vurguyla anlamlar tamamen farklıdır. Birinci cümlede kelimenin doğal vurgusu söylenmiş, şahıs ekleri vurgu almadığı için vurgu önceki hecede kalmış ve kelime temel anlamında kullanılmıştır. Ancak ikinci yargıda vurgu “-sün” şahıs eki üzerine getirilince, kullanılan ifadenin anlamı tamamen farklılaşıp tehdit içeriği kazanmıştır.

Türkçe kelimelerde vurgu, genel olarak son hecede bulunur ama bu kural, mutlak değildir. Esasen, Türkçe, vurgu bakımından esnek bir dildir. Vurgulu ve vurgusuz heceler arasında fazla kuvvet farkı yoktur, yani Türkçe, hafif vurgulu bir dildir. Hece ve kelimelerin vurguları pek fazla hissedilmez. Türkiye Türkçesi kelime ve cümle vurgusu üzerine günümüze kadar çok fazla çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple bu konuda bilgiler ve tespitler oldukça sınırlıdır. Vurgu temel olarak kelime vurgusu ve cümle vurgusu olarak iki kısımda incelenebilir:

Kelime Vurgusu

1. Tek heceli kelimelerde vurgu olmaz:

- at
- gül
- bol
- kol
- el
- ip

2. Birden çok heceli kelimelerde vurgu genelde son hecede olur:

- kapı
- oku
- öğretmen
- asker
- gözlük
- kalem
- toprak
- defter
- baba
- kitap

Bu kelimeler, türetilince vurgu son heceye doğru kayar:

- kapılar, öğretmenlik, okulu, kitapçı

3. Ülke ve şehir isimlerinde vurgu genellikle ilk hecededir:

- Ankara
- Almanya
- Avrupa
- Samsun

4. Ünlem, bağlaç ve zarflarda genel olarak vurgulu hece başıdır:

- birden
- haydi!
- yahu!

5. Edatların vurguları ilk hecede olur:

- ancak
- yalnız

6. Hitap veya seslenme duumundaki kelimelerde vurgu ilk hece olur:

- arkadaş!
- Ayşe!
- garson!

7. Türkçeye yeni girmiş yabancı asıllı kelimelerin vurgusu, ilk hecenin üzerindedir:

- Banka
- Radyo

8. Türkçede bazı ekler üzerine vurgu almaz ve kelime vurgusu kendisinden önceki hecede kalır. "Eşitlik eki (-CA), olumsuzluk eki (-mA), zarf fiil eki (-mAdAn, -ken)."

- yavaşça
- gelirken
- yorulmadan
- sarma

9. Soru eki olan "mi" vurguyu kendinden önceki heceye atar:

- gittiniz mi?
- sevecek misiniz?

10. Bağlaç olan "da/de" ve "ki" vurguyu kendinden önceki heceye atar:

- gördüm ki
- sen de ...

11. Fiillerde durum biraz daha farklıdır. Şöyle ki:

a) Olumsuz fiillerde vurgu "-ma/-me" ekinden önceki hecededir:

- gölmedi
- anlamadı

b) Olumlu fiillerde (-yor), (-di), (-miş), (-ecek), (-ir) kip ekleri hep vurguludur. Ancak bütün bu zamanların üçüncü çokluk şahısları diğerlerinden ayrılarak vurguyu (-lar) hecesine çeker:

- söylüyor
- bilir
- yaptı
- söylüyorlar
- gitmiş
- bilirler
- ölecek

c) Emir kipinin ikinci şahıslarında vurgu ilk hecede, üçüncü şahıslarında son hece üzerindedir:

- gelin
- gelsinler

d) Şart kipinde (-sa), istek kipinde (-a), gereklilik kipinde (-lı) hecesi vurguludur:

- yapsa
- oturayım
- okumalıyız

12. Orta hecede genelde vurgu bulunmaz. Bu sebeple Türkçede yaygın olarak orta hecede vurgusuz ünlüler veya heceler düşer.

13. Tamlama vurgusunda, tamlayan ögenin doğal vurgusu, bütün tamlamanın doğal vurgusu olmaktadır:

- keskin nişancı
- yetmiş ağaç
- çalışkan öğrenci

Cümle Vurgusu

Türkçe cümlede, cümle vurgusu yüklem üzerindedir. Bununla birlikte cümlede en yakın öge de yüklemden sonra en vurgulu ögedir. Bu kuraldan hareketle cümle kuruluşlarında anlamlar belirtilmek istenen ögenin yükleme yaklaştırılmasıyla değiştirilebilir. Böyle durumlarda kelime sırası değiştirilerek vurgulanmak istenen kelime yükleme yaklaştırılır. Kısaca cümle vurgusu sözün anlamına göre gezici özellik taşır. Cümlelerin vurgusu değiştikçe anlamı da değişir. Ancak cümle içinde öne çıkarılmak istenen kelime üzerine de kaydırılabilir:

Gül, akşam Karabük'ten gelecek. (Başka yerden değil, Karabük'ten gelecek.)

Gül, Karabük'ten akşam gelecek. (Bugün değil, akşam gelecek.)

Karabük'ten akşam Gül gelecek. (Karabük'ten gelen kişi Gül olacak.)

Tonlama

Konuşma esnasında ifade edilen duygu ve düşüncenin özelliğine göre ses perdeleri arasında devamlı bir değişme olur. Ses alçalıp yükselebilir ya da bir kararda kalabilir. Bu olay belli bir âhenk içerisinde olur ki buna **tonlama** denir. Tonlama konuşmayı tekdüzelikten kurtarır ve dile bir melodi katar. Bir kelime ya da bir cümleyi, tonlamamızla çeşitli anlamlarda kullanabiliriz. Karşımızdaki, alay edip etmediğimizi, ilgisiz olup olmadığımızı tonlamamızdan anlar. Heyecanlı bir konu, heyecanlı olarak anlatılırsa anlamlı olur. Özellikle toplum karşısındaki konuşmalarda ve şiir okumada tonlamanın önemi büyüktür.

Türkçenin doğal tonlamasında, bildirme ifade eden cümlelerde sesin tonu cümlelerin sonuna doğru azalır, dilek ve soru cümlelerinde ise yükselir. Olumsuz cümlelerde sesin tonu olumsuzluk edatı üzerinde yüksektir. Fiilimsi gruplarında grubun yüklemi görevini üstlenen fiilimsi yüksek tonlu söylenir. Ara cümlelerde tonlama olmaz.

Kaynakça

- Rekin Ertem- İsa Kocakaplan, Üniversitelerde Türk Dili ve Kompozisyon, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011.
- Mehmet Dursun Erdem, Mustafa Karataş, Erkan Hirik, Yeni Türk Dili, Maarif Mektepleri Yayınları, Ankara, 2005.
- Doğan Aksan, Türkçenin Gücü, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.
- Editör Ceyhun Vedat Uygur, Yaşar Öztürk, Şerif Kutludağ, Şenel Çalışkan, Aliye Tokmakoglu, Üniversiteler İçin Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Kemal Ateş, Türk Dili, Ankara, 1999.
- Zeynep Korkmaz, Ahmet B. Ercilasun, Tuncer Gülensoy, İsmail Parlatır, Hamza Zülfikar, Necat Birinci, Türk Dili ve Kompozisyon, Ekin Kitabevi, Ankara, 2005.
- Süer Eker, Çağdaş Türk Dili, Grafiker Yayınları, Ankara, 2003.
- Yazım Kılavuzu, TDK Yayınları, Ankara, 2008.
- <http://www.tdk.gov.tr>